

Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında Konvensiya

Nəşr tarixi: 22.05.2014

Əsli: İngilis dilində

qeyri-rəsmi tərcümə

Əlilliyi olan Şəxslərin Hüquqları üzrə Komitə

On səkkizinci sessiya

31 mart -11 aprel

2 sayılı Ümumi şərh (2014)

Madde 9: Müyəssərlik

I. Giriş

1. Müyəssərlik əlilliyi olan şəxslərin cəmiyyətdə müstəqil şəkildə yaşaması, tam və bərabər şəkildə iştirak etməsi üçün ilkin şərtidir. Fiziki mühit, nəqliyyat, informasiya və kommunikasiya, həmçinin informasiya və kommunikasiya texnologiyaları və sistemləri, ictimaiyyət üçün açıq olan və ya təqdim edilən sosial müəssisələr və xidmətlərdən istifadə imkanı olmadan əlilliyi olan şəxslər müvafiq cəmiyyətlərdə iştirak üçün bərabər imkanlara malik ola bilməz. Təsadüfi deyil ki, müyəssərlik "Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında" Konvensiyanın əsaslandığı prinsiplərdən biridir (3-cü maddənin "f" bəndi). Tarixən, əlilliyi olan şəxslərin hərəkəti əlilliyi olan şəxslərin fiziki mühit və ictimai nəqliyyata çıxışının Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 13-cü maddəsində və Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 12-ci maddəsində göstəriləndiyi kimi hərəkət azadlığı üçün ilkin şərt olduğunu müdafiə etmişdir. Eyni zamanda, Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 19-cu maddəsi və Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 19-cu maddəsinin 2-ci bəndinə əsasən informasiya və kommunikasiyadan istifadə imkanı söz azadlığı üçün ilkin şərtidir.

2. Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 25-ci maddənin "c" bəndində hər bir şəxsin öz ölkəsində bərabər şərtlər əsasında dövlət xidmətlərinə çıxış hüququnu təsbit edir. Bu maddənin müddəaları müyəssərliyin əsas insan hüquqları üzrə müqavilələrə daxil edilməsi üçün əsas ola bilər.

3. İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Beynəlxalq Konvensiya hər kəsin nəqliyyat, mehmanxanalar, restoranlar, kafelər, teatrlar və parklar kimi ictimai istifadə üçün nəzərdə tutulmuş hər hansı bir məkan və ya xidmətə çıxış hüququnu təmin edir (5-ci maddənin (f) bəndi). Beləliklə, beynəlxalq insan hüquqları çərçivəsində müyəssərliyi özlüyündə bir hüquqa çevirən presedent yaradılmışdır. Etiraf etmək lazımdır ki, müxtəlif irqi və ya etnik qrupların üzvləri üçün ictimaiyyətə açıq məkan və xidmətlərdən sərbəst istifadə hüququ ilə bağlı maneələr qərəzli münasibətin və əslində müyəssər məkanlara girişin qarşısını almaq üçün güc tətbiq etməyin nəticəsidir.

Bununla belə, əlilliyi olan şəxslər binaların girişlərindəki pilləkən, çoxmərtəbəli binalarda liftlərin mövcud olmaması və müyəssər formatlarda məlumatların olmaması kimi texniki və əksər hallarda insan tərəfindən yaradılan fiziki mühitlə bağlı maneələrlə üzləşirlər. İnsan tərəfindən yaradılan mühit hər zaman sosial və mədəni inkişafı, həmçinin adət-ənənələrlə bağlıdır. Buna görə də, bu fiziki mühit cəmiyyətin tam nəzarəti altındadır. Bu cür süni maneələr adətən əlilliyi olan şəxslərin ictimai istifadə üçün nəzərdə tutulmuş məkan və ya xidmətlərə müyəssərliyinə əngəllər şüurlu şəkildə deyil, daha çox məlumat və texniki biliklərin olmamasının nəticəsində yaranır. Əlilliyi olan şəxslərin müyəssərliyini təmin edən siyasətlərin həyata keçirilməsi məqsədilə davamlı təhsil təşəbbüsləri, məlumatlılığın artırılması, ictimai-maarifləndirmə tədbirləri vasitəsilə stiqma və ayrı-seçkiliyə qarşı mübarizə aparmaqla əlilliyi olan şəxslərə qarşı münasibətin dəyişdirilməsi zəruridir.

4. Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt və İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Beynəlxalq Konvensiyada müyəssərlik hüququnun beynəlxalq insan hüquqları hüququnun tərkib hissəsi kimi aydın şəkildə təsbit edilir. Müyəssərlik əlilliyə xas müyəssərlik hüququ kimi bir daha nəzərdən keçirilməlidir. "Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında" Konvensiya müyəssərliyi əsas prinsiplərindən biri kimi - əlilliyi olan şəxslərin mülki, siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarından səmərəli və bərabər şəkildə faydalanması üçün vacib ilkin şərt kimi qəbul edir. Müyəssərlik yalnız bərabərlik və ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi kontekstində deyil, həmçinin cəmiyyətə investisiya yatırılma vasitəsi və dayanıqlı inkişaf gündəliyinin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi nəzərdən keçirilməlidir.

5. Müxtəlif insanlar və təşkilatlar tərəfindən informasiya və kommunikasiya texnologiyalar (İKT) termini fərqli şəkildə başa düşülsədə, onun hər hansı informasiya-kommunikasiya tətbiqi və ya cihazı və məzmununu əhatə edən ümumi termin kimi qəbul edilir. Bu cür tərif radio, televiziya, peyk, mobil və stasionar telefonlar, kompüterlər, şəbəkə avadanlıqları və proqram təminatı kimi geniş spektrli texnologiyalarını əhatə edir. İKT-nin əhəmiyyəti geniş çeşidli xidmətlər yaratmaq, mövcud xidmətləri dəyişdirmək və xüsusilə əlilliyi olan şəxslər kimi lazımı xidmətlərdən təcrid edilmiş insanlar arasında məlumat və biliklərə çıxış tələbini artırmağa əsaslanır. Beynəlxalq Telekommunikasiya Reqlamentinin (2012-ci ildə Dubayda qəbul edilmişdir) 12-ci maddəsi Beynəlxalq Telekommunikasiya İttifaqının (BTİ) tövsiyələrini nəzərə almaqla əlilliyi olan şəxslərin beynəlxalq telekommunikasiya xidmətlərinə müyəssərlik hüququnu müəyyən edir. Həmin maddənin müddəaları iştirakçı dövlətlərin milli qanunvericilik bazasını gücləndirilməsi üçün əsas ola bilər.

6. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitə əlilliyi olan şəxslər barədə 5 sayılı ümumi şərhində (1994) iştirakçı dövlətlərə "Əlilliyi olan şəxslər üçün imkanların bərabərləşdirilməsi üzrə BMT-nin Standart Qaydaları"nı həyata keçirmək vəzifəsini xatırlatmışdır¹. Bu standart qaydalar əlilliyi olan şəxslər üçün imkanların bərabərləşdirilməsi ilə bağlı fiziki mühit, nəqliyyat, informasiya və kommunikasiyaların müyəssərliyinin əhəmiyyətini vurğulayır. 5 sayılı qaydada yer alan konsepsiyaya əsasən fiziki mühitə, informasiya və kommunikasiyalara çıxış dövlətlər üçün prioritet fəaliyyət sahələri kimi hədəflənir. Müyəssərliyin əhəmiyyəti həmçinin İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitənin mümkün olan ən yüksək səhiyyə standartı hüququ barədə 14 sayılı ümumi şərhində (2000) öz əksini tapmışdır (bənd 12).

---

¹ Baş Assambleyanın 48/96 sayılı qətnaməsi, əlavə

Uşaq hüquqları üzrə Komitə əlilliyi olan uşaqların hüquqlarına dair 9 sayılı ümumi şərhdə (2006) vurğulayır ki, ictimai nəqliyyat inzibati binaları, alış-veriş mərkəzlərivə istirahət obyektlərində müyəssərliyin təmin edilməməsi əlilliyi olan uşaqların kənarlaşdırılması və təcrid edilməsində əsas amildir və onların səhiyyə və təhsil də daxil olmaqla xidmətlərə çıxışına əhəmiyyətli dərəcədə mane olur (bənd 39). Müyəssərliyin əhəmiyyəti Uşaq hüquqları Komitəsinin uşaqların istirahət və asudə vaxt, oyun və əyləncə fəaliyyətlərlə məşğul olmaq, mədəni və bədii həyatda iştirak etmək hüquqlarına dair 17 sayılı ümumi şərhdə (2013) bir daha vurğulanmışdır.

7. Əlillik sahəsində yüzlərlə mütəxəssisin fəal iştirakı ilə indiyə kimi keçirilmiş ən geniş məsləhətləşmələr çərçivəsində Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı və Dünya Bankı tərəfindən 2011-ci ildə dərc olunmuş ümumdünya əlillik hesabatında, fiziki mühit, nəqliyyat, informasiya və kommunikasiya vasitələri adətən əlilliyi olan şəxslər üçün müyəssər deyil (səh. 10). Müyəssər nəqliyyatın olmaması əlilliyi olan şəxslərin iş tapmaq və səhiyyə xidmətindən istifadə etmək hüququ kimi əsas hüquqlarından faydalanmasına əngəl törədilir. Müyəssərlik ilə bağlı qanunların icra səviyyəsi əksər ölkələrdə hələ də aşağıdır və informasiya və kommunikasiyaların müyəssər olmaması əlilliyi olan şəxsləri söz azadlığı hüququndan məhrum edir. Hətta eşitmə qabiliyyəti məhdud şəxslər üçün surdo tərcümə xidmətlərinin mövcud olduğu ölkələrdə ixtisaslı tərcüməçilərin sayı adətən artan tələbatı qarşılamağa kifayət etməyəcək qədər azdır və tərcüməçilərin şəxsən tərcümə üçün müraciət edən şəxslərin yanına getməli olması xidmətlərinin həddən artıq baha olmasına səbəb olur. Əqli və psixi əlilliyi olan şəxslər, eləcə də görmə-eşitmə qabiliyyəti məhdud şəxslərin oxuması üçün asan oxunan formaların, gücləndirici və alternativ ünsiyyət üsullarının olmaması səbəbindən informasiya və rabitədən istifadə edərkən maneələrlə üzləşirlər. Onlar həmçinin qərəzli fikirlərin olması və xidmət heyəti üçün müvafiq təlimin keçirilməməsi səbəbindən xidmətlərə çıxışda maneələrə üzləşirlər.

8. İnküziv İnformasiya və Kommunikasiya Texnologiyaları üçün Qlobal Təşəbbüs qrupu ilə birgə Beynəlxalq Kommunikasiya İttifaqı tərəfindən 2011-ci ildə dərc olunan Televiziyanın Müyəssərliyinə dair hesabatında əlilliyi olan bir milyard insanın çox hissəsinin audiovizual mediadan faydalana bilmədiy qeyd olunur. Bunun səbəbi məzmunun, informasiyanın və ya həmin xidmətləri əldə etmək üçün zəruri olan qurğuların müyəssər olmamasıdır.

9. Müyəssərlik konsepsiyası 2003-cü ildə Cenevrədə keçirilmiş İnformasiya Cəmiyyəti üzrə Ümumdünya Sammitinin birinci mərhələsində İKT təşkilatı tərəfindən qəbul edilmişdir. Əlilliyi olan şəxslərin təşkilatları tərəfindən təqdim və təşviq edilən bu konsepsiya Sammitdə qəbul edilmiş Bəyannaməyə daxil edilmişdir. Həmin Bəyannamənin 25-ci bəndində qeyd olunur ki, “inkişaf üçün qlobal biliklərin mübadiləsi və təkmilləşdirilməsi, iqtisadi, sosial, siyasi, tibbi, mədəni, təhsil və elmi resurslarına bərabər çıxışı maneələri aradan qaldırmaqla təmin edilə, habelə universal dizayn və köməkçi texnologiyalar vasitəsi ilə ictimaiyyətə açıq məlumatlara çıxış asanlaşdırıla bilər².

---

² Baxın: İnformasiya Cəmiyyəti üzrə Dünya Konfransı tərəfindən 2003-cü ildə Cenevrədə keçirilmiş birinci mərhələsində qəbul edilmiş “Prinsiplər barədə Bəyannamə: İnformasiya Cəmiyyətinin Yaradılması: yeni Minilliyin qlobal çətinliyi” (WSIS-03/GENEVA/DOC/4-E), bənd. 25.

10. Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları üzrə Komitə bu ümumi şərhə hazırlamazdan əvvəl iştirakçı dövlətlərin ilkin hesabatlarını baxan zaman onlarla apardığı 10 dialoqun hər birində müyəssərliyi əsas məsələlərdən birinə çevirmişdir. Həmin hesabatlarla dair yekun müşahidələrində hər birində müyəssərliklə bağlı tövsiyələr vardır. Ümumi çətinliklərdən biri də müyəssərliklə bağlı standart və müvafiq qanunlarının səmərəli şəkildə həyata keçirilməsi üçün müvafiq monitorinq mexanizminin olmamasıdır. Bəzi iştirakçı dövlətlərdə monitorinqin səmərəli şəkildə həyata keçirilməsi ilə bağlı məsuliyyəti texniki bilik, insan və maddi resurslara malik olmayan yerli icra orqanların üzərinə qoymuşdur. Başqa bir çətinlik müvafiq maraqlı tərəflər üçün təlimin təşkil edilməməsi, fiziki mühit, nəqliyyat, informasiya və rabitədən istifadənin təmin edilməsi prosesində əlilliyi olan şəxslərin və onları təmsil edən təşkilatların lazımı şəkildə iştirak etməməsi ilə bağlı olmuşdur.

11. Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları üzrə Komitə müyəssərlik məsələsinə həmçinin öz qərarlarında (hüquqi prezidentində) toxunmuşdur. Nyusti və Takács Macarıstana qarşı məhkəmə işində (1/2010 nömrəli, 16 aprel 2013-cü il tarixli aktı qəbul edilmişdir.) Komitə hesab etmişdir ki, ictimaiyyətə açıq bütün xidmətlər “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiyanın 9-cu maddəsinin müddəalarına əsasən müyəssər olmalıdır. Iştirakçı dövlətlərdən görmə qabiliyyəti məhdud şəxslər üçün bankomatlardan (ATM) istifadə imkanının təmin edilməsi tələb olunmuşdur.

Həmçinin Komitə iştirakçı dövlətlərdən aşağıdakıları təmin etməsini tövsiyə etmişdir:

- görmə və digər növ məhdudiyətləri olan şəxslər üçün özəl maliyyə müəssisələri tərəfindən göstərilən bank xidmətlərinin müyəssərliyi üçün “minimum standartlar” müəyyən etmək;
- özəl maliyyə müəssisələrinin göstərdiyi müyəssər olmayan bank xidmətlərinin müyəssər xidmətlərlə əvəz olunması məqsədilə dəyişikliklər və uyğunlaşmalar edilməsinə nəzarəti və monitorinqi üçün konkret, tətbiq olunan və vaxt intervalı ilə bağlı normalar yaratmaq;
- və yeni satın alınan bütün bankomatların (AMT) və digər bank xidmətlərinin əlilliyi olan şəxslər üçün tam müyəssər olmasını təmin etmək (bənd 10.2 (a)).

12. Bu presedentləri və əlilliyi olan şəxslərin sosial həyatda bərabər şərtlərlə tam iştirak etmələrini və bütün insan hüquq və əsas azadlıqlarından səmərəli istifadə etmələrini təmin etmək üçün müyəssərliyin həqiqətən əhəmiyyətli olduğu faktları nəzərə alaraq, Komitə Konvensiyanın müyəssərliyə dair 9-cu maddəsi üzrə beynəlxalq insan hüquqları üzrə konvensiyasında müəyyən edilmiş prosedur qaydalarına uyğun ümumi şərh qəbul etməyi zəruri hesab etmişdir.

II. Normativ məzmun

13. “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiyanın 9-cu maddəsində belə qeyd olunur ki, “əlilliyi olan şəxslərin müstəqil yaşamasına və həyatın bütün aspektlərində hərtərəfli iştirak etmək imkanlarının yaradılması məqsədilə iştirakçı dövlətlər əlilliyi olan şəxslərin digərləri ilə bərabər səviyyədə fiziki mühit, nəqliyyat, informasiya-rabitədən, o cümlədən informasiya-kommunikasiya texnologiyaları və sistemləri, həm şəhər, həm də kənd ərazilərində əhaliyə açıq olan və ya ona təqdim edilən digər obyekt və xidmətlərindən istifadəsini təmin etmək üçün müvafiq tədbirlər görməlidir”. Fiziki mühit, nəqliyyat, informasiya - kommunikasiya və digər xidmətləri əhatə edən müyəssərlik məsələsinin bütün mürəkkəbliyi ilə nəzərdən keçirmək

vacibdir. Artıq diqqət binalar, nəqliyyat infrastrukturu və vasitələri, informasiya – rabitə və digər xidmətinin sahiblərinin hüquqi şəxs, dövlət və ya özəl xarakterli olmasına yönəlməmişdir. Mallar, məhsullar və xidmətlər əhaliyə açıq olan və ya ona təklif və təqdim edildiyi müddətcə dövlət yaxud özəl sektora məxsus olması və ya onlar tərəfindən təqdim edilməsindən asılı olmayaraq hər kəs üçün müyəssər olmalıdır. Əlilliyi olan şəxslər səmərəli və bərabər şəkildə istifadəni təmin edən, onların ləyaqətinə hörmət edilən şəkildə əhaliyə açıq və ya ona təqdim edilən bütün mal, məhsul və xidmətlərdən istifadə imkanına malik olmalıdır. Bu yanaşma ayrı-seçkililiyin qadağan edilməsinə əsaslanır və müyəssərlikdən imtina dövlət və ya özəl sektor olmasında asılı olmayaraq ayrı-seçkilik halı kimi qiymətləndirilməlidir. Müyəssərlik əlilliyin növündən, irq, rəng, cins, dil, din, siyasi və digər əqidəsi, milli və ya sosial mənsubiyyət, əmlak, doğum və ya digər status, hüquqi və ya sosial status, cinsi və yaş kimi əlamətlərdən asılı olmayaraq bütün əlilliyi olan şəxslər üçün təmin edilməlidir. Müyəssərlik məsələsində xüsusilə əlilliyi olan şəxslər üçün gender və yaş perspektivləri nəzərə alınmalıdır.

14. Konvensiyanın 9-cu maddəsində müyəssərlik açıq şəkildə əlilliyi olan şəxslərin müstəqil yaşaması, cəmiyyətdə tam və bərabər şəkildə iştirak etməsi, həmçinin digərləri ilə bərabər şəkildə bütün insan hüquqları və əsas azadlıqlarını maneəsiz şəkildə həyata keçirməsi üçün ilkin şərt kimi qəbul edilmişdir. 9-cu maddə Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın öz ölkəsində ümumi bərabərlik əsasında dövlət sektorunda xidmətə çıxışı barədə 25-ci maddənin “c” bəndi və İrqi ayrı-seçkililiyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Beynəlxalq Paktın ictimai istifadə üçün nəzərdə tutulan hər hansı məkan və ya xidmətdən istifadə hüququ barədə 5-ci maddənin “f” bəndi kimi mövcud insan hüquqları üzrə müqavilələrinə əsaslanır. İnsan hüquqları ilə bağlı bu iki əsas hüquqi sənəd qəbul ediləndə dünyada böyük dəyişikliklərə səbəb olan İnternet hələ mövcud deyildi. “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiya 21-ci əsrdə İKT-lərə müyəssərliyi nəzərdə tutan ilk hüquqi sənəddir və bu baxımdan əlilliyi olan şəxslər üçün yeni hüquqlar yaratmır. Bundan başqa, beynəlxalq hüquqda bərabərlik anlayışı da ötən onilliklərdə dəyişmiş, formal bərabərlikdən ədalətli bərabərliyə doğru konseptual dəyişiklik olmuş və bu, iştirakçı dövlətlərin öhdəliklərinə təsir göstərmişdir. Dövlətlərin müyəssərliyi təmin etmək öhdəliyi bərabərlik hüquqlarına hörmət etmək, onları qorumaq və təmin etmək öhdəliyinin önəmli hissəsidir. Buna görə də, müyəssərlik əlillik nöqtəyi-nəzərindən müyəssərlik hüququnun kontekstində nəzərə alınmalıdır. Əlilliyi olan şəxslərin xidmətlərdən istifadə hüququ müyəssərlik standartlarının ciddi şəkildə həyata keçirilməsi vasitəsilə təmin edilir. Müyəssərliyə nail olmaq üçün əhaliyə açıq olan mövcud obyektlər qurğular, mal və xidmətlərdən istifadə ilə bağlı maneələr təcridcən sistematik şəkildə və daimi monitoring edilməklə ləğv olunmalıdır.

15. Bütün yeni mallar, məhsullar, obyektlər, texnologiyalar və xidmətlərə universal dizaynın tətbiq edilməsi bütün istifadəçilər, həmçinin əlilliyi olan şəxslər üçün onların ləyaqəti və müxtəlifliyinə hörmətlə etməklə tam, bərabər və maneəsiz istifadə imkanı təmin etməlidir. Universal dizayn şəxsin bir məkandan digərinə maneəsiz keçməsinə və həmin məkənlərdə heç bir maneə olmadan hərəkət etməsinə imkan verən hərəkət zəncirinin yaradılmasına töhfə verməlidir. Əlilliyi olan şəxslər və digər istifadəçilər zərurət yarandıqda köməkçi vasitələri və xidmətlərdən istifadə etməklə maneəsiz küçələrdə hərəkət etməli, müyəssər nəqliyyat vasitələrinə daxil olmalı, informasiya və kommunikasiyadan istifadə etməli, universal dizaynla tikilmiş binalara daxil olmalı və onların içərisində hərəkət etməlidir. Universal dizaynın tətbiqi ilə köməkçi vasitələrinə olan ehtiyac avtomatik olaraq aradan qaldırmır. Onun ilkin layihələndirmə mərhələsindən tətbiqi tikinti xərclərini əhəmiyyətli dərəcədə azalda bilər. Binaanın tikintisinin ilkin mərhələsindən müyəssər edilməsi tikintinin ümumi xərcini artırmır, yalnız minimal şəkildə artırır bilər. Digər tərəfdən, bəzi mövcud binalarda xüsusilə tarixi binalarda sonradan müyəssərliyin

təmin edilməsi xərci çox olar bilər. Universal dizaynın ilkin mərhələdə tətbiqi daha sərfəli olsa da, mövcüd maneələrin aradan qaldırılması üçün xərclərin çox olması müəssərliklə bağlı maneələri tədricən aradan qaldırmaq öhdəliyindən yayınmağa bəhanə ola bilməz. İnformasiya və rabitənin, həmçinin İKT-nin müəssərliyi də əvvəldən planlaşdırılmalıdır, çünki internet və İKT ilə bağlı sonrakı uyğunlaşmalar xərcləri artırır bilər. Buna görə də, layihələndirmə və tikinti işlərinin ilkin mərhələlərindən İKT-yə müəssərliyin təmin edilməsi daha sərfəlidir.

16. Universal dizaynın tətbiqi ictimai mühiti yalnız əlilliyi olan şəxslər üçün deyil, hər kəs üçün müəssər edir. 9-cu maddədə açıq şəkildə iştirakçı dövlətlərin qarşısında həm şəhər, həm də kənd yerlərində müəssərliyi təmin etmək öhdəliyi qoyulmuşdur. Faktlar göstərir ki, intensiv urbanizasiya əhalinin sıx məskunlaşdığı səs-küylü şəhərlərdə əlilliyi olan şəxslərin fiziki mühitə, nəqliyyat və xidmətlərinə, həmçinin təkmilləşdirilmiş informasiya və rabitəyə çıxış üçün əlavə yeni maneələr yaratsa da, böyük şəhərlərdə müəssərlik ucqar, az inkişaf etmiş kənd yerləri ilə müqayisədə daha geniş şəkildə təmin edilmişdir. Həm şəhər, həm də kənd yerlərində ictimaiyyəti açıq olan fiziki mühitin təbii və tarixi komponentlərinə çıxışı təmin edilməlidir.

17. 9-cu maddənin 1-ci bəndində iştirakçı dövlətlərdən müəssərliyə əngəl olan maneə və baryerlərin aşkara çıxarılmasını və aradan qaldırılması üçün tədbirlər görülməsi tələb olunmuşdur. Bunlar aşağıdakılardır:

(a) məktəblər, yaşayış evləri, tibb müəssisələri və iş yerləri də daxil olmaqla binalar, yollar, nəqliyyat, digər açıq və qapalı obyektlər;

(b) elektron və təcili xidmətlər də daxil olmaqla, informasiya, kommunikasiya və digər xidmətlər.

Yuxarıda qeyd olunan digər açıq və qapalı obyektlərə hüquq mühafizə orqanları, tribunallar, həbsxanalar, sosial müəssisələr, qarşılıqlı sosial və istirahət obyektləri, mədəni, dini, siyasi və idman mərkəzlər, alış-veriş mərkəzləri, digər xidmətlərə isə poçt, bank, telekommunikasiya və informasiya xidmətləri daxildir.

18. İştirakçı dövlətlərin əhaliyə açıq və ona təqdim edilən obyekt və xidmətlərdən istifadə imkanını nəzərdə tutan minimum standartları və rəhbər istiqamətləri işləyib-hazırlanması, onları tətbiq edilməsi və onlara riayət olunmasına nəzarət edilməsinə dair tədbirlər 9-cu maddənin 2-ci bəndində müəyyən olunmuşdur. Həmin standartlar əlilliyi olan şəxslərin yerdəyişmə azadlığı və vətəndaşlığı seçmək azadlığı təmin etmək üçün digər iştirakçı dövlətlərin standartlarına uyğun olmalıdır (18-ci maddə). Həmçinin əhaliyə açıq olan və ya ona təqdim olunan obyekt və xidmətləri təklif edən özəl müəssisələrin əlilliyi olan şəxslərin onlardan istifadə edə bilməsi üçün bütün cəhətləri nəzərə almalarını təmin etmək üçün tədbirlər görmək iştirakçı dövlətlərdən tələb olunur. (9-cu maddə, bənd 2 (b))

19. Müəssərliyin təmin edilməməsi adətən məlumatsızlığın və texniki biliklərin yetərsizliyinin nəticəsi olduğuna görə 9-cu maddədə iştirakçı dövlətlərdən bütün tərəfdəşlərə əlilliyi olan şəxslər üçün müəssərlik üzrə təlim keçirilməsini tələb olunur (bənd 2 (c)). 9-cu maddə müvafiq tərəfdəşləri sadalamır, çünki tərəfdəşlərin müfəssəl siyahısına tikintiyə icazə verən orqanları, yayım komitələri, İKT lisenziyaları, mühəndislər, dizaynerlər, memarlar, layihəçilər, nəqliyyat orqanları, xidmət təminatçıları, akademik birliyin üzvləri, əlilliyi olan şəxslər və onları təmsil edən təşkilatları daxil edilməlidir. Təlim yalnız mal, xidmət və məhsulların dizaynerlərinə deyil, həmçinin onların faktiki istehsalçılarına da keçirilməlidir. Bundan əlavə, əlilliyi olan şəxslərin məhsul istehsalında birbaşa iştirakının təmin edilməsi, mövcud ehtiyacların başa düşülməsini

və müyəssərliklə bağlı sınaqlarının səmərəliliyini artıracaqdır. Qeyd olunanlara əsasən, tikintinin müyəssər olub-olmaması məhz onun inşaatçılarından asılıdır. Müyəssərlik standartlarının praktikada tətbiq edilməsini təmin etmək üçün bütün bu qruplar üçün təlim və monitorinq sistemlərinin təmin edilməsi vacibdir.

20. Müvafiq işarələr, müyəssər informasiya - kommunikasiyalar və ya köməkçi xidmətlərin olmaması binalarda və əhaliyə açıq olan digər obyektlərdə istiqamət seçmək və hərəkət etmək bəzi əlilliyi olan şəxslər üçün çətinlik yarada bilər. Buna görə də, 9-cu maddənin 2-ci hissəsinin (d) və (e) bəndində göstərilir ki, binalarda və əhaliyə açıq olan digər obyektləri Brayl əlifbası ilə icra olunmuş işarələrlə asan oxunan və anlaşılqı formada təchiz edilməli, həmçinin müyəssərliyi asanlaşdırmaq üçün xidmətçilərin və vasitəçilərin, o cümlədən bələdçilərin, qiraətçilərin və peşəkar surdo tərcüməçilərin müxtəlif növ xidmətləri ilə təmin edilməlidir. Bu cür işarələr, müyəssər informasiya və kommunikasiyalar, yardım xidmətləri olmadan binalarda istiqamət seçmə və hərəkət etmə zamanı əksər əlilliyi olan şəxslər, xüsusilə əqli məhdudluğu olan şəxslər çətinliklərlə üzləşə bilərlər.

21. İnformasiya və kommunikasiyaya çıxış təmin edilmədikdə əlilliyi olan şəxslərin fikir və söz azadlığı, digər əsas hüquq və azadlıqlarını həyata keçirmələrinə ciddi maneələr törədilə və məhdudlaşdırıla bilər. Buna görə də, Konvensiyanın 9-cu maddəsinin 2-ci hissəsinin (f) və (g) bəndlərində qeyd olunur ki, iştirakçı dövlətlər xidmətçilərin və vasitəçilərin, o cümlədən bələdçilərin, qiraətçilərin və peşəkar surdo tərcüməçilərin müxtəlif növ xidmətlərini təşviq etmək (bənd. 2 (e)), əlilliyi olan şəxslərin informasiyaya çıxış imkanını təmin etmək üçün onlara kömək və dəstək göstərilməsinin digər lazımi formalarını inkişaf etdirməli və internet də daxil olmaqla, müyəssərlik standartlarının tətbiqi yolu ilə yeni informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadəni təmin etməlidirlər. Məlumat və kommunikasiya asan oxuna bilən formatlarda, gücləndirici və alternativ metod, üsul və formatlarda olmalıdır.

22. Yalnız müyəssərliyi təmin edəcək şəkildə dizayn və istehsal olunarsa, yeni texnologiyalardan əlilliyi olan şəxslərin cəmiyyətdə tam və bərabər iştirakını təşviq etmək üçün istifadə edilə bilər. Yeni investisiyalar, tədqiqat və istehsal yeni maneələr yaratmamalı, bərabərsizliyin aradan qaldırılmasına töhfə verməlidir. Buna görə də, 9-cu maddənin 2-ci hissəsinin "h" bəndində iştirakçı dövlətlərdən qabaqcadan da əldə edilməsi mümkün olan informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının və sistemlərinin, onlardan istifadə imkanlarının minimum xərclə başa gəlməsinin layihələndirilməsini, işlənilib-hazırlanmasını, istehsalını və yayılmasını həvəsləndirilməsi tələb olunur. Eşitmə cihazı və akustik sensorlu aparat istifadəçilərinə kömək etmək üçün eşitmə qabiliyyətini gücləndirən sistemlərdən, həmçinin fəvqəladə hallarda binanın təhlükəsi zamanı əlilliyi olan şəxslərin istifadəsinə imkan yaratmaq üçün əvvəlcədən təchiz olunmuş müyəssər liftlərtexnoloji nailiyyətlərin sadəcə bəzi nümunəsidir.

23. Konvensiyanın 19-cu maddəsinə əsasən, müyəssərlik əlilliyi olan şəxslərin müstəqil yaşaması, həmçinin cəmiyyətdə tam və bərabər şəkildə iştirak etməsi üçün ilkin şərt olduğuna görə fiziki mühit, nəqliyyat, informasiya və kommunikasiya texnologiyaları, əhaliyə açıq olan obyekt və xidmətlərdən məhrum etmə ayrı-seçkilik kimi qiymətləndirilməlidir. Əlilliyi olan şəxslərə münasibətdə qanunvericilik aktlarının qəbul olunması da daxil olmaqla, ayrı-seçkilik yaradan mövcud qanunların, qərarların, adət və əsasların dəyişdirilməsi və ya ləğv olunması üçün bütün lazımi tədbirlərin görülməsi (4-cü maddənin 1-ci hissəsinin "b" bəndi) bütün iştirakçı dövlətlərin üzərinə düşən əsas ümumi öhdəlikdir. "İştirakçı dövlətlər əlillik zəminində bütün ayrı-seçkilikləri qadağan edir və əlilliyi olan şəxslər üçün ayrı-seçkiliyə qarşı bərabər və səmərəli hüquqi müdafiəsinə təminat verirlər" (5-ci maddənin 2-ci bəndi). "Bərabərliyin təşviqi və ayrı-seçkiliyin

aradan qaldırılması üçün iştirakçı dövlətlər əqlabatən uyğunlaşmanın təmin olunmasına doğru bütün lazımı addımları atırlar” (5-ci maddənin 3-cü bəndi).

24. Bütün yeni layihələndirilən, tikilən və ya istehsal olunmuş obyekt, infrastruktur, mal, məhsul və xidmətlərə müyəssərliyə təmin etmək öhdəliyi ilə maneələri aradan qaldıraraq mövcud fiziki mühit, nəqliyyat, informasiya - kommunikasiya və əhaliyə açıq olan xidmətlərdən istifadəni təmin etmək öhdəliyi arasında aydın fərq qoyulmalıdır. İştirakçı dövlətlərin ümumi öhdəliklərindən başqa birinə “bu Konvensiyanın 2-ci maddəsində müəyyənləşdirildiyi kimi, əlilliyi olan şəxslərin xüsusi ehtiyaclarını qarşılamaq üçün mümkün qədər minimum adaptasiya və ən az xərc tələb edən universal dizayn edilmiş malların, xidmətlərin, avadanlıqların və obyektlərin tədqiqatı və inkişafını həyata keçirmək və həvəsləndirmək, müyəssərliyinə və istifadəsinə kömək etmək, habelə standartların və təlimatların hazırlanmasında universal dizaynın tətbiqini təşviq etmək” daxildir (4-cü maddə, 1-hissəsinin “f” bəndi). Bütün yeni obyekt, infrastruktur, vasitə, mal, məhsul və xidmətlər universal dizayn prinsiplərinə uyğun əlilliyi olan şəxslər üçün tam müyəssər şəkildə dizayn olunmalıdır. İştirakçı dövlətlər həmçinin əlilliyi olan şəxslərin fiziki mühit, nəqliyyat, informasiya - kommunikasiya və əhaliyə açıq olan xidmətlərdən istifadəsi üçün şərait yaratmalıdır. Bununla belə, bu öhdəlik tədricən həyata keçirilməli olduğuna görə dövlətlər müəyyən vaxt limitləri təyin etməli və mövcud maneələrin aradan qaldırılması üçün müvafiq resursları ayırmalıdır. Bundan əlavə, iştirakçı dövlətlər müxtəlif orqanların (regional və yerli orqanlar daxil olmaqla) və qurumların (özəl qurumlar daxil olmaqla) müyəssərliyi təmin etmək üçün həyata keçirilməli olduqları vəzifələri aydın şəkildə müəyyən etməlidirlər. Həmçinin müyəssərliyi təmin və müyəssərlik standartlarını tətbiq etməyən hər kəsi məsuliyyətə cəlb edilməsi üçün səmərəli monitorinq mexanizmləri müəyyən etməlidirlər.

25. Müyəssərlik qruplara, əqlabatən uyğunlaşdırılma isə fərdlərə aiddir. Bu, o deməkdir ki, müyəssərliyi təmin etmək vəzifəsi öncədən planlaşdırılan vəzifədir. Buna görə də, iştirakçı dövlətlər fərdlərin məkana daxil olmaq və ya xidmətdən istifadə edə bilmələri ilə bağlı müraciət etməzdən əvvəl müyəssərliyi təmin etmək öhdəliyi vardır. İştirakçı dövlətlər əlilliyi olan şəxslərin təşkilatları ilə məsləhətləşmələr əsasında xidmət təminatçıları, inşaatçılar və digər maraqlı tərəfləri ilə dəqiqləşdirərək müyəssərlik standartlarını müəyyən etməlidirlər. Bu standartlar geniş və vahid olmalıdır. Müyəssərlik standartları hazırlanan zaman nəzərə alınmamış nadir funksional pozuntuları olan və ya müyəssərliyə nail olmaq üçün irəli sürülən forma, üsul və ya vasitələrdən istifadə etməyən (məsələn, Brayl əlifbasını oxumayan) fərdlər üçün bu standartlarının tətbiq edilməsi belə onların müyəssərliyi üçün kifayət etməyə bilər. Bu kimi hallarda əqlabatən uyğunlaşdırma tətbiq oluna bilər. Konvensiyaya əsasən iştirakçı dövlətlərə qənaət tədbirlərini bəhanə gətirməklə əlilliyi olan şəxslər üçün müyəssərliyin təmin edilməsindən imtina etməsinə yol verilmir. Müyəssərliyi həyata keçirmək öhdəliyi qeyd-şərtsizdir, yəni müəssisələr əlilliyi şəxslər üçün müyəssərliyi təmin etmənin yükünə istinad edərək, bunu etməkdən imtina edə bilməz. Əqlabatən uyğunlaşdırma öhdəliyi, əksinə, yalnız o halda olur ki, həyata keçirilməsi aidiyyəti müəssisə üçün əsassız yük yaratmır.

26. Əqlabatən uyğunlaşdırılmanı təmin etmək sonradan qarşıya qoyulan vəzifədir, yəni, o, müəyyən bir vəziyyətdə, məsələn, iş yeri və ya məktəbdə fiziki məhdudiyəti olan şəxsin müəyyən bir şəraitdə digərləri ilə bərabər şəkildə öz hüquqlarını həyata keçirməyə ehtiyac yarandığı andan etibarən tətbiq olunur. Burada müyəssərlik standartları təlimat rolunu oynaya bilər, lakin göstəriş kimi qəbul edilə bilməz. Əqlabatən uyğunlaşdırılmadan xüsusi vəziyyətdə əlilliyi olan şəxs üçün müyəssərliyi təmin etmək üçün istifadə edilir. Əqlabatən uyğunlaşdırılma fərdin şəxsi seçim etmək azadlığı və müstəqilliyi, insan ləyaqəti nəzərə almaqla ayrı-seçkiliyə yol vermədən və ya ədalətli bərabərliyin təmin edilməsinə nail olmağa çalışır. Beləliklə,

mürəkkəb funksional pozuntuları olan şəxs hər hansı müyəssərlik standartlarının əhatə dairəsindən kənar şərtlər tələb edə bilər.

III. İştirakçı dövlətlərin öhdəlikləri

27. Fiziki mühit, nəqliyyat, informasiya və kommunikasiya, əhaliyə açıq olan xidmətlərdə müyəssərliyin təmin edilməsi adətən əlilliyi olan şəxslərin müxtəlif mülki və siyasi hüquqlarından səmərəli şəkildə istifadə etmək üçün ilkin şərt olsa da, iştirakçı dövlətlər zərurət yarandıqda beynəlxalq əməkdaşlıq vasitəsilə müyəssərliyi tədricən təmin edə bilərlər. Aradan qaldırılmalı olan əngəl və maneələri müəyyən etmək üçün vəziyyətin təhlili səmərəli şəkildə, qısa və ya orta müddətli vaxt ərzində həyata keçirilməlidir. Maneələr tədricən, lakin davamlı və sistemli şəkildə aradan qaldırılmalıdır. İştirakçı dövlətlərdən milli əlçatanlıq standartlarını qəbul etməli və dərc etməli və onların tətbiqinə nəzarət etməlidir.

28. İştirakçı dövlətlər milli müyəssərlik standartlarını qəbul etməli, dərc etməli və onların tətbiqinə nəzarət etməlidir. Bu sahədə mövcud qanunvericilik bazası olmadığı, ilkin mərhələdə uyğun hüquqi çərçivə qəbul olunmalıdır. İştirakçı dövlətlər qanunvericilikdə və onun tətbiqində boşluğu müəyyən etmək, ona monitorinqini aparmaq və aradan qaldırmaq üçün müyəssərliklə bağlı qanunları hərtərəfli gözdən keçirməlidir. Əlillik haqqında qanunlarda çox vaxt müyəssərliyin tərifində İKT-dən bəhs edilmir, rast gəlinmir və satınalma, məşğulluq, təhsil kimi sahələrdə ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi ilə bağlı qanunlar adətən İKT-dən istifadəni, həmçinin İKT vasitəsilə təklif olunan və müasir cəmiyyət üçün əsas olan əksər mal və xidmətləri əhatə etmir. Bu qanun və tənzimləmələrin əlilliyi olan şəxslərlə və onları təmsil edən təşkilatlarla, həmçinin akademik birliyin və memar ittifaqlarının üzvləri, şəhər layihəçiləri, mühəndislər və dizaynerlər də daxil olmaqla digər müvafiq tərəfdaşlarla yaxından məsləhətləşərək gözdən keçirilməsi və qəbul edilməsi zəruridir (4-cü maddə, bənd 3). Qanunvericilik Konvensiyanın tələbinə əsasən universal dizayn prinsipini əhatə etməli və ona əsaslanmalıdır (4-cü maddənin 1-ci hissəsinin "f" bəndi). Qanunvericilik həmçinin müyəssərlik standartlarının tətbiqini məcburi etməli və onlara əməl etməyən hər kəsə qarşı sanksiyaların, həmçinin cərimələrin tətbiqini nəzərdə tutmalıdır.

29. Bu, tikinti və planlaşdırma, həmçinin ətraf mühit, hava, dəmiryolu, quru və su nəqliyyatı, informasiya və rabitə ilə bağlı müvafiq qanunlara, əhaliyə açıq olan xidmətlərə müyəssərlik standartlarını daxil etmək faydalıdır. Bununla belə, müyəssərlik əlillik zəminində ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi, bərabər imkanlar, bərabərlik və iştirak imkanı ilə bağlı ümumi və xüsusi qanunlarla tənzimlənməlidir. Müyəssərlikdən imtina qadağan olunmuş ayrı-seçkilik hesab olunur. Fiziki mühit, nəqliyyat, informasiya - kommunikasiya və ya əhaliyə açıq olan xidmətlərə çıxışı məhdudlaşdırılan əlilliyi olan şəxslərin effektiv hüquqi müdafiə vasitələrlə təmin olunmalıdırlar. Müyəssərlik standartlarını müəyyən edərkən, iştirakçı dövlətlər əlilliyi olan şəxslərin müxtəlifliyini, gender, yaş və əlillik xüsusiyyətlərini nəzərə almalıdır.

Əlilliyi olan şəxslərin müxtəlifliyinin nəzərə alınması bəzi əlilliyi olan şəxslərin müyəssərliyini tam təmin etmək üçün insan və ya heyvanların köməyinə (misal üçün, şəxsi yardım, surdo tərcüməçi, taktil ünsiyyət və ya bələdçi itlər) ehtiyacından irəli gəlir. Qeyd olunmalıdır ki, bələdçi itlərin xüsusi bina və ya açıq məkana girişinin qadağan edilməsi əlillik zəminində ayrı-seçkilik hesab olunur.

30. Müxtəlif növ əlilliyi olan şəxslər üçün dövlət və özəl müəssisələr tərəfindən təmin edilən xidmətlərin müyəssərliyi ilə bağlı minimum standartların hazırlanması zəruridir.

Standartlaşdırma fəaliyyətləri üçün İTU-T-nin (Beynəlxalq Telekommunikasiya İttifaqının Telekommunikasiyanın Standartlaşdırılması Sektoru) tövsiyələri, Telekommunikasiyaların Müyəssərliyi Yoxlanma Siyahısı (2006), yaşlılar və əlilliyi olan şəxslər üçün Telekommunikasiyaların Müyəssərliyi üzrə göstərişlər (İTU-T tövsiyə F.790) kimi istinad vasitələri İKT ilə bağlı yeni standart yaradıldıqda nəzərə alınmalıdır. Bu, standartların hazırlanmasında universal dizaynın tətbiqinə imkan verəcəkdir. İştirakçı dövlətlər özəl müəssisələrinin göstərdiyi müyəssər olmayan xidmətlərinin müyəssər xidmətlərlə əvəz olunması məqsədilə dəyişikliklər və uyğunlaşmalar edilməsinə nəzarəti və monitorinqi üçün konkret, tətbiq olunan və vaxt intervallı qanunvericilik aktları qəbul etməlidir. İştirakçı dövlətlər, həmçinin yeni alınmış mal və məhsulların əlilliyi olan şəxslər üçün tam müyəssər olmasını təmin etməlidirlər. Konvensiyanın 4-cü maddəsinin 3-cü bəndinə əsasən minimum standartlar əlilliyi olan şəxslərlə və onları təmsil edən təşkilatlarla yaxından məsləhətləşərək hazırlanmalıdır. Bu standartlar həmçinin Konvensiyanın 32-ci maddəsinə əsasən digər iştirakçı dövlətlərlə, beynəlxalq təşkilat və agentliklərlə əməkdaşlıq çərçivəsində hazırlana bilər. İştirakçı dövlətlər, həmçinin Beynəlxalq Telekommunikasiya İttifaqının radio-kommunikasiya, standartlaşdırma və inkişaf sektorlarında beynəlxalq telekommunikasiyaların və İKT standartlarının yaradılmasında müyəssərliyin təmin edilməsi üzrə, əlilliyi olan şəxslər üçün İKT-dən istifadə imkanlarının artırılmasına dair məlumatlılığın artırılması üzrə fəal çalışan BTİ-nin araşdırma qruplarına qoşulmağa təşviq edilir. Bu cür əməkdaşlıq məhsulların və xidmətlərin uyğunluğunun təmin edilməsinə yönəlmiş beynəlxalq standartların işlənilməsi və təşviqində faydalı ola bilər. İKT xidmətləri sahəsində dövlətlər standartlaşdırılmaya nail olmaq üçün, xüsusi ilə fərdi yardım, surdo tərcümə və taktill ünsiyyət kimi yeni xidmət növlərinin minimum keyfiyyətini təmin etməlidir.

31. İştirakçı dövlətlər müyəssərliklə bağlı qanunvericiliyini nəzərdən keçirərkən əlilliyə görə ayrı-seçkiliyi qadağan etmək üçün öz qanunlarını nəzərdən keçirməli və lazım gəldikdə onlara düzəlişlər etməlidirlər. Ən azı, əlilliyi olan şəxsin əhaliyə açıq olan xidmət və ya obyektəndən istifadəsinə mane törədildiyi aşağıdakı hallarda əlillik zəminində ayrı-seçkilik hesab olunmalıdır:

(a) xidmət və ya obyektin müvafiq müyəssərlik standartlarının tətbiq edilməsindən sonra istifadəsi;

(b) ağlabatan uyğunlaşdırma yolu ilə obyekt və ya xidmətə (mövcud olduğu zaman) çıxışı təmin etmək imkanlarının mövcud olduğu hallar.

32. İştirakçı dövlətlər özlərinin müyəssərliklə bağlı qanunvericiliyinin nəzərdən keçirərkən müyəssərliklə bağlı tələblərin dövlət satınalmaları haqqında qanunlarında nəzərə alınmasını təmin etməlidirlər. Xidmət və obyektlərin müyəssər olmaması nəticəsində bərabərsizlik yaratmaq və ya ona səbəb olmaq yolverilməzdir. Əlilliyi olan şəxslər üçün müyəssərliyini və faktiki bərabərliyi təmin etmək məqsədilə Konvensiyanın 5-cü maddəsinin 4-cü bəndinə əsasən bərabər müsbət tədbirlər görmək üçün dövlət satınalma prosedurlarından istifadə.

33. İştirakçı dövlətlər müyəssərliklə bağlı mövcud maneələri müəyyən etmək üçün tədbirlər planı və strategiyalar qəbul etməli, vaxt intervalı təyin etməli, maneələri aradan qaldırmaq üçün zəruri insan və maddi resurslarla təmin etməlidirlər. Bu tədbirlər planı və strategiyalar qəbul edildikdən sonra ciddi şəkildə icra edilməlidir. İştirakçı dövlətlər, həmçinin müyəssərliyi təmin etmək məqsədi ilə öz monitorinq mexanizmlərini gücləndirməli, müyəssərliklə bağlı maneələri aradan qaldırılması və icraya cavabdeh olan nəhətin təlimi üçün kifayət qədər resurslar ayırmağa davam etməlidirlər. Müyəssərlik standartları adətən milli səviyyədə həyata keçirildiyindən, onun tətbiqinə nəzarət üçün məsul olan yerli hakimiyyət orqanlarının davamlı

potensialının artırılması böyük əhəmiyyət kəsb edir. İştirakçı dövlətlər planlar, strategiyalar və standartlaşdırmanın həyata keçirilməsi və onlara riayət olunmasını təmin etmək üçün səmərəli monitorinq çərçivəsi formalaşdırmalı, kifayət qədər imkanlara və müvafiq səlahiyyətlərə malik nəzarət orqanları yaratmalıdır.

IV. Konvensiyanın digər maddələri ilə əlaqəsi

34. İştirakçı dövlətlərin əlilliyi olan şəxsləri fiziki mühit, nəqliyyat, informasiya - kommunikasiya və əhaliyə açıq olan xidmətlərdən istifadəsinin təmin olunması öhdəliyi bərabərlik və ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi kontekstindən baxılmalıdır. Fiziki mühit, nəqliyyat, informasiya - kommunikasiya və əhaliyə açıq olan xidmətlərdən istifadədən məhrum etmə Konvensiyanın 5-ci maddəsi ilə qadağan edilən əlillik zəminində ayrı-seçkilik hesab edilir. Gələcəkdə müyəssərliyin təmin edilməsinə isə universal dizayn edilmiş malların, xidmətlərin, avadanlıqların və obyektlərin yaradılması ümumi öhdəliyin kimi qəbul edilməlidir. (4-cü maddə, 1-ci hissənin "f" bəndi).

35. Məlumatlılığın artırılması "Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında Konvensiyası"nın səmərəli şəkildə həyata keçirilməsi üçün ilkin şərtlərdən biridir. Müyəssərlik anlayışına çox vaxt fiziki mühitin əlçatalığı kimi dar mənada baxıldığından (bu vacib olsa da lakin əlilliyi olan şəxslərin müyəssərliyin yalnız bir hissəsidir) iştirakçı dövlətlər bütün maraqlı tərəflər arasında maarifləndirmə tədbirlərini sistemli və ardıcıl şəkildə həyata keçirməyə çalışmalıdırlar. Fiziki mühitə, nəqliyyata, informasiya və rabitəyə və xidmətlərdən istifadə imkanı kimi müyəssərliyin bütün aspektləri əhatə edilməlidir. Eyni zamanda, maarifləndirmə tədbirləri zamanı müyəssərlik standartlarına əməl etmək öhdəliyinin dövlət və özəl sektora eyni dərəcədə aid olduğunu vurğulamalıdır. Universal dizaynın tətbiqini, layihələndirmə və tikintinin ilkin mərhələlərindən müyəssərliyin nəzərə alınmasının qənaətcil olması ideyasını təşviq edilməlidir. Maarifləndirmə tədbirləri əlilliyi olan şəxslər, onları təmsil edən təşkilatlar və texniki ekspertlərlə əməkdaşlıq çərçivəsində həyata keçirilməlidir. Müyəssərlik standartlarının həyata keçirilməsi və monitorinq üçün potensialın yaradılmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Kütləvi informasiya vasitələri yalnız əlilliyi olan şəxslər üçün öz proqram və xidmətlərinin müyəssərliyini nəzərə almamalı, həmçinin müyəssərliyin təşviqi və məlumatlılığın artırılmasına töhfə verilməsində fəal iştirak etməlidir.

36. Fiziki mühit, nəqliyyat, informasiya – kommunikasiya və əhaliyə açıq olan xidmətlərə çıxışının təmin edilməsi, şübhəsiz ki, Konvensiyada təsbit edilmiş bir çox hüquqlardan səmərəli istifadəsi üçün vacib ilkin şərtidir. Riskli vəziyyətlər, təbii fəlakətlər və silahlı münaqişə zamanı əlilliyi olan şəxslər üçün fəvqəladə hallar xidmətlərinə müyəssərlik təmin edilməlidir, əks təqdirdə onların həyatı xilas edilə və ya rifahı qoruna bilməz (11- ci maddə). Müyəssərlik fəlakət sonrası bərpa işlərində də, prioritet kimi nəzərə alınmalıdır. Buna görə də, fəlakət riskinin azaldılması ilə bağlı tədbirlər müyəssər olmalı və inklüzivlik nəzərə alınmalıdır.

37. Mövcud hüquq mühafizə və məhkəmə orqanlarının binaları və ya onların təqdim etdiyi xidmətlər, informasiya və rabitə əlilliyi olan şəxslər üçün müyəssər olmadıqda, onların ədalət mühakiməsindən səmərəli faydalanmaq imkanından məhrum olurlar (13-cü maddə). Əlilliyi olan şəxsləri, xüsusən də qadınları və uşaqları zorakılıq, sui-istifadə və istismardan səmərəli və ləyaqətli müdafiəsi üçün sığınacaqlar, dəstək xidmətləri və prosedurlar müyəssər olmalıdır (maddə 16). Müyəssər fiziki mühit, nəqliyyat, informasiya və kommunikasiya, digər xidmətlərin müyəssərliyi əlilliyi olan şəxslərin yerli icmanaya daxil olması və və fərdi müstəqilliyi üçün ilkin şərtidir (19-cu maddə).

38. 9 və 21-ci maddələr informasiya və rabitə məsələsi üzrə üst-üstə düşür. 21-ci maddədə göstərilir ki, iştirakçı dövlətlər “bütün ünsiyyət formalarından öz seçimlərinə uyğun istifadə etməklə, başqaları ilə bərabər səviyyədə informasiya və ideyaları axtarmaq, əldə etmək və yaymaq azadlığı da daxil olmaqla, öz fikir və əqidələrini sərbəst ifadə etmək hüququndan istifadə edə bilməsi üçün müvafiq tədbirləri görməlidir”. Bu maddə daha sonra informasiya və rabitənin müyəssərliyini praktikada necə təmin oluna biləcəyini təfərrüatlı şəkildə göstərmişdir. 21-ci maddədə iştirakçı dövlətlərdən “əlliliyi olan şəxsləri geniş kütlə üçün nəzərdə tutulmuş informasiyalarla, əlliliyin müxtəlif formalarını nəzərə alan texnologiyalardan istifadəsini təmin etmək” tələb olunur (21-ci maddənin “a” bəndi). Bundan əlavə, bu maddə ilə “işarət dillərinin, Brayl əlifbasının, əlliliyi olan şəxslərin seçiminə uyğun gücləndirici və alternativ ünsiyyət üsullarının və ünsiyyətin bütün digər müyəssər, metod və formatlarının rəsmi münasibətlərdə istifadəsinin asanlaşdırılması” təmin edilir (21-ci maddənin “b” bəndi). Geniş kütləyə xidmətlər göstərən, o cümlədən internet vasitəsilə xidmətlər göstərən özəl müəssisələrin əlliliyi olan şəxslər üçün müyəssər və münasib formatlarda informasiya və xidmətlər təqdim etməlidirlər (21-ci maddə “c” bəndi). Kütləvi informasiya vasitələrinin, o cümlədən internet vasitəsilə məlumat təqdim edənlərin öz xidmətlərini əlliliyi olan şəxslər üçün müyəssər formaya çevirməsinin təşviq edilir (21-ci maddənin “d” bəndi). 21-ci maddə həmçinin iştirakçı dövlətlərdən Konvensiyanın 24, 27, 29 və 30-cu maddələrinə uyğun olaraq işarət dilindən istifadənin tanınması və istifadəsini təmin edilməsi tələb edilir.

39. Müyəssər məktəb nəqliyyatı, binaları, informasiya və kommunikasiyası olmadan əlliliyi olan şəxslər öz təhsil hüququnu həyata keçirmək imkanına malik olmayacaqlar (Konvensiyanın 24-cü maddəsi). Beləliklə, Konvensiyanın 9-cu maddəsinin 1-ci hissəsinin “a” bəndində açıq şəkildə göstəriləndiyi kimi məktəblər müyəssər olmalıdır. Bununla belə, yalnız məktəb binaları deyil eləcə də, məktəblərdə bütün informasiya və kommunikasiya, ətraf mühit və ya eşitmə və ünsiyyət köməkçi sistemləri, yardım xidmətləri və ağılabatan uyğunlaşdırılma, yəni bütövlükdə inklüziv təhsil prosesi bütövlükdə müyəssər olmalıdır. Təhsildə müyəssərliyi artırmaq üçün tədris proqramının məzmununu işarət dili, Brayl əlifbası, alternativ şriftlərin, o cümlədən də ünsiyyətin alternativ metodlarının, üsullarının və formatlarının, eləcə də səmtləşmə və mobillik vərdişlərinin mənimsənilməsinə şərait yaradırlar (24-cü maddə, 3-cü hissə “a” bəndi). Bu zaman eşitmə-görmə qabiliyyətləri tam məhdud şəxslər üçün ən uyğun dil, metod və ünsiyyət üsulları istifadəsinə xüsusi diqqət yetirilir. Tədris üsulları və vasitələri müyəssər olmalı və müyəssər mühitlərdə aparılmalıdır. Əlliliyi olan tələbələr üçün mühit inklüzivliyi təşviq edəcək və onların təhsil proses boyunca bərabərliyini təmin edəcək şəkildə tərtib edilməlidir. Konvensiyanın 24-cü maddəsinin tam tətbiqi zamanı digər əsas insan hüquqları sənədləri, habelə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Təhsil, Elm və Mədəniyyət Təşkilatı sahəsində ayrı-seçkiliyə qarşı mübarizəyə dair Konvensiyasının müddəaları nəzərə alınmalıdır.

40. Əgər bu xidmətlərin göstəriləndiyi binalar müyəssər olmasa, tibbi və sosial xidmətlər əlliliyi olan şəxslər üçün əlçatmaz olacaqdır. Hətta tibbi və sosial xidmətlərinin göstəriləndiyi binalar müyəssər olsa belə, müyəssər nəqliyyat olmadan əlliliyi olan şəxslərin həmin yerlərə getmək imkanları olmayacaq. Tibb xidməti sahəsində bütün informasiya və kommunikasiyalar xidmətləri işarət dili, Brayl əlifbası, müyəssər elektron formatlar, alternativ şriftlərin, o cümlədən də ünsiyyətin alternativ metodlarının, üsullarının və formatları vasitəsi ilə müyəssər olmalıdır. Əlliliyi olan qadın və qızlara tibbi, xüsusi cinsi sağlamlıq, həmçinin ginekoloji və doğum xidmətləri göstərilərkən müyəssərliyin gender aspektlərini nəzərə almaq xüsusilə əhəmiyyətlidir.

41. Əgər iş yerləri əlilliyi olan şəxslər üçün müyəssər deyilsə, Konvensiyanın 27-ci maddəsində göstərilən əmək və məşğulluq hüquqlarından səmərəli istifadə edə bilməzlər. Buna görə də, 9-cu maddənin 1-ci hissəsinin "a" bəndində açıq şəkildə göstəriləni kimi iş yerləri müyəssər olmalıdır. İş yerində müyəssərliyinin təmin edilməsindən imtina əlillik zəminində ayrı-seçkilik hesab olunur. İş yerinin müyəssərliyi ilə yanaşı əlilliyi olan şəxslər iş yerinə getmək üçün əlçatan nəqliyyat və yardım xidmətlərinə ehtiyac duyurlar. İş elanlar, seçim prosesləri və iş yerində ünsiyyəti işarət dili, Brayl əlifbası, müyəssər elektron formatlar, alternativ şriftlərin, o cümlədən də ünsiyyətin alternativ metodlarının, üsullarının və formatları vasitəsi ilə müyəssər olmalıdır. Bütün həmkarlar ittifaqı və işçilərin hüquqları, həmçinin təlim və bacarıqların əldə edilməsi imkanları əlçatan olmalıdır. Məsələn, işçilər və təlim iştirakçıları üçün xarici dil və ya kompüter kursları müyəssər üsul, metod və formatlardan istifadə etməklə əlçatan mühitdə aparılmalıdır.

42. Konvensiyanın 28-ci maddəsi əlilliyi olan şəxslərin qənaətbəxş həyat səviyyəsi və sosial müdafiəsi ilə bağlıdır. İştirakçı dövlətlər ümumi və əlilliklə bağlı xüsusi sosial müdafiə proqram və xidmətlərinin müyəssər əsaslarla, əlçatan binalarda və bütün əlaqəli məlumatların işarət dili, Brayl əlifbası, müyəssər elektron formatlar, alternativ şriftlər, ünsiyyətin gücləndirici və alternativ metodlarından, üsul və formatlarında təmin edilməsi üçün tədbirlər görməlidir. Sosial evlər proqramları çərçivəsində əlilliyi olan şəxslər və yaşlılar üçün müyəssər mənzillər təklif edilməlidir.

43. Konvensiyanın 29-cu maddəsi əlilliyi olan şəxslərin ictimai və siyasi həyatda iştirak, ictimai funksiyaları həyata keçirmək hüququnu təsbit edir. İştirakçı dövlətlər səsvermə üçün prosedurların, otaqların və materialların anlama və istifadə üçün münasib, müyəssər və asan olmasının təmin etməsələr, əlilliyi olan şəxslər bu hüquqlardan bərabər və səmərəli şəkildə istifadə edə bilməzlər. Eyni zamanda, seçkilərdə iştirak edən siyasi partiyaların və ya ayrı-ayrı namizədlərin istifadə etdiyi sənədlərin və keçirdiyi siyasi görüşlərin müyəssər olması da vacibdir. Qeyd olunanlar müyəssər olmadıqda əlilliyi olan şəxslər digərləri ilə bərabər şəkildə siyasi prosesdə iştirak etmək hüququndan məhrum edirlər. Dövlət orqanlarına seçilmiş əlilliyi olan şəxslər öz səlahiyyətlərini tam müyəssər şəkildə həyata keçirmək üçün bərabər imkanlara malik olmalıdırlar.

44. Hər kəs incəsənətdən faydalanmaq, idmanla məşğul olmaq, hotellərə, kafe və restoranlara getmək hüququna malikdir. Bununla belə, əgər konsert zallarında yalnız pilləkənlər olduqda təkərli oturaqdan istifadə edən şəxslər konsertə gedə bilməzlər. Rəsm qaleryasında rəsm əsərlərinin səsli təsviri olmadıqda görmə qabiliyyəti məhdud şəxslər həmin əsərlərdən faydalana bilməzlər. Eşitmə qabiliyyəti məhdud şəxslər altyazılar olmadıqda filmə, surdo tərcümə olmadıqda teatr tamaşasına baxa bilməzlər. Asan oxunan versiya və ya gücləndirilmiş və alternativ metodları ilə təmin edilmədikdə, əqli qabiliyyəti məhdud şəxslər kitabı oxuya bilməzlər. Konvensiyanın 30-cu maddəsində iştirakçı dövlətlər tərəfindən əlilliyi olan şəxslərin digərləri ilə bərabər şəkildə mədəni həyatda iştirak etmək hüququnun tanıyır. Həmçinin əlilliyi olan şəxslərin aşağıdakı xidmətlərdən istifadəsini təmin etmək üçün bütün müvafiq tədbirləri həyata keçirirlər:

(a) Müyəssər formatlarda sənət əsərlərindən istifadə etmək imkanı;

(b) Müyəssər formatlarda televiziya proqramları, filmlər, teatr və digər mədəni fəaliyyətlərdə iştirak imkanı;

(c) teatr, muzey, kinoteatr, kitabxana və turizm xidmətləri kimi mədəni tədbir və xidmətlərdən yararlanma, həmçinin mümkün olduqca milli mədəni əhəmiyyət kəsb edən abidə və obyektlərə baxma imkanı əldə edə bilsinlər .

Milli sərvətlərə daxil olan mədəni və tarixi abidələrdən bəhrələnmək imkanının təmin edilməsi bəzi hallarda çətin ola bilər. Bununla belə, iştirakçı dövlətlər həmin ərazilərə çıxış imkanını təmin etmək üçün səy göstərməlidirlər. Milli mədəni əhəmiyyət kəsb edən bir çox abidə və yerlər öz mədəni-tarixi özünəməxsusluğunu və unikallığını qoruyacaq şəkildə müyəssər edilməlidir.

45. “İştirakçı dövlətlər əlilliyi olan şəxslərə yaradıcı, bədii və intellektual potensiallarını inkişaf etdirmək imkanını yaratmaq üçün bütün zəruri tədbirləri görürlər” (30-cu maddə, bənd 2). “İştirakçı dövlətlər beynəlxalq hüquqa müvafiq olaraq, əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunması haqqında qanunların əlilliyi olan şəxslərin mədəniyyət əsərlərindən istifadələrinə əsassız və ya diskriminasiya xarakterli maneə olmaması üçün bütün zəruri tədbirləri görür” (30-cu maddə, bənd 3). 2013-cü ildə qəbul olunmuş dərc olunmuş əsərlərin görmə qabiliyyəti tam məhdud, görmə pozuntusu və ya çap məhsullarını oxumaqla bağlı başqa əlilliyi olan şəxslər üçün əlçatanlığını asanlaşdırmağa dair Mərakeş Müqaviləsində xaricdə ölkədə yaşayan və ya hər hansı etnik azlığa mənsub olan, eyni dildən və ya ünsiyyət vasitəsindən istifadə edən, xüsusilə çap materiallarını əldə edərkən çətinliklərlə üzləşən əlilliyi olan şəxslər üçün əsassız və ya ayrı-seçkiliyə əsaslanan maneələr olmadan mədəni materiallara çıxış imkanı təmin edilir. “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiyada göstərilir ki, əlilliyi olan şəxslər digərləri ilə bərabər şəkildə öz xüsusi mədəni və dil özünəməxsusluğunun tanınması və dəstəklənməsi hüququna malikdirlər. 30-cu maddənin 4-cü bəndində işarət dilləri və eşitmə qabiliyyəti məhdud şəxslərin mədəniyyətinin tanınması və dəstəklənməsi vurğulanır.

46. Konvensiyanın 30-cu maddəsinin 5-ci bəndində göstərilir ki, əlilliyi olan şəxslərə digər şəxslərlə bərabər asudə və istirahət vaxtını keçirmək və idman tədbirlərində iştirak etmək imkanının verilməsi üçün iştirakçı dövlətlər aşağıdakı məqsədlər üçün zəruri tədbirləri görürlər:

(a) əlilliyi olan şəxslərin bütün səviyyəli ümumi profilli idman tədbirlərində iştirakının təbliği və təşviqi;

(b) əlilliyi olan şəxslərə xüsusilə onlar üçün nəzərdə tutulan idman və asudə vaxt tədbirlərini təşkil etmək, inkişaf etdirmək və bu tədbirlərdə iştirak etmək imkanının yaradılması və bununla əlaqədar digər şəxslərlə bərabər təhsil, hazırlıq və resurslarla təmin olunmalarına yardım edilməsi;

(c) əlilliyi olan şəxslərin idman, rekreasiya və turizm obyektlərindən istifadə etmək imkanının təmin edilməsi;

(d) əlilliyi olan uşaqların digər uşaqlarla birlikdə asudə və istirahət vaxtının keçirilməsində, oyunlarda, yarışlarda və ya idman tədbirlərində, o cümlədən məktəb sistemi çərçivəsində keçirilən tədbirlərdə iştirak etmək imkanının təmin edilməsi;

(e) əlilliyi olan şəxslərin asudə vaxtın, turizmin, istirahət və idman tədbirlərinin təşkili ilə məşğul olanların xidmətlərindən istifadə imkanının təmin edilməsi.

47. Konvensiyanın 32-ci maddəsinə əsasən beynəlxalq əməkdaşlıq müyəssərlik və universal dizaynın təşviqində önəmli vasitə olmalıdır. Komitə beynəlxalq inkişaf agentliklərinə İKT-nin və infrastrukturun müyəssərliyinə təkmilləşdirilməsinə yönəlmiş dəstəkləyici layihələrinin əhəmiyyətini qəbul etməyi tövsiyə edir. Mövcud maneələrin aradan qaldırılmasına təşviq etmək

və yeni maneələrin yaradılmasına mane olmaq üçün beynəlxalq əməkdaşlıq çərçivəsində həyata keçirilən bütün yeni investisiyalardan istifadə edilməlidir. Yeni bərabərsizliklər yaratmaq üçün dövlət vəsaitlərindən istifadə etmək yolverilməzdir. Bütün yeni əşya, infrastruktur, vasitə, mal, məhsul və xidmətlər bütün əlilliyi olan şəxslər üçün müyəssər olmalıdır. Beynəlxalq əməkdaşlıqdan yalnız müyəssər mal, məhsul və xidmətlərə sərmayə qoymaq üçün deyil eyni zamanda dünya üzrə əlilliyi olan milyonlarla şəxsin həyatını yaxşılaşdıracaq konkret dəyişikliklərə imkan yaradan üsullarla müyəssərliyə nail olunması üzrə yaxşı təcrübə ilə bağlı məlumatların mübadiləsini gücləndirmək üçün istifadə edilməlidir. Standartlaşdırma sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq, eləcə də əlilliyi olan şəxslərin təşkilatlarına müyəssərlik standartlarının hazırlanması, tətbiqi və monitorinqi üçün milli və beynəlxalq proseslərdə iştirak edə bilmələri üçün dəstəyin təmin edilməsi də vacibdir. Müyəssərlik xüsusilə 2015-ci ildən sonrakı inkişaf gündəliyinin kontekstində hər hansı dayanıqlı inkişafın ayrılmaz tərkib hissəsi olmalıdır.

48. Müyəssərliyin monitorinqi Konvensiyanın tətbiqi üzrə milli və beynəlxalq monitorinqin mühüm aspektidir. Konvensiyanın 33-cü maddəsində iştirakçı dövlətlər hökumət strukturunda bu Konvensiyanın həyata keçirilməsi ilə bağlı məsələlərə rəhbərlik edən instansiya təyin etmək, həmçinin milli səviyyələrdə icra prosesinə nəzarət etmək məqsədilə bir və ya bir neçə müstəqil mexanizmlər təsis etmək tələb olunur. Vətəndaş cəmiyyəti nəzarət prosesinə tam şəkildə cəlb olunaraq həmin prosesdə iştirak edirlər. 9-cu maddənin lazımi qaydada tətbiqini təmin etmək üçün görüləcək tədbirlərə nəzərdən keçirilərkən 33-cü maddəyə əsasən yaradılmış orqanlarla lazımi qaydada məsləhətləşmələrin aparılması vacibdir. Bu qurumlar milli müyəssərlik standartlarının hazırlanmasında iştirak etmək, mövcud qanun layihələrinə şərh vermək, qanunlara və normativ aktlara təkliflər vermək, məlumatlılığın artırılması və maarifləndirmə kampaniyalarında tam iştirak imkanları təmin edilməlidir. Konvensiyanın icrası müyəssər formada həyata keçirilməli, dövlət və beynəlxalq səviyyədə monitorinq prosesləri əlilliyi olan şəxslərin və onları təmsil edən təşkilatların səmərəli iştirakı təşviq və təmin edilməlidir. Konvensiyanın 49-cu maddəsinə uyğun olaraq, bu Konvensiyanın mətni müyəssər formatlarda mövcud olmalıdır. Bu, beynəlxalq insan hüquqları müqavilələrinin təcrübəsində yenilikdir və "Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında Konvensiyası gələcəkdə bütün müqavilələr üçün presedent kimi qəbul edilməlidir.
